

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING INTELLEKTUAL MULK HUQUQI TIZIMIGA TA'SIRI VA HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MASALALARI

Muhammadjonova Muzzammila Mahmudjon qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universitet Sun'iy intellekt yo'nalishi magistranti

E-mail: shahsiylikka2003@gmail.com

Anontatsiya: Ushbu tadqiqot sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ularning an'anaviy intellektual mulk huquqi paradigmalariga ko'rsatayotgan fundamental ta'sirini tahlil qiladi. Maqolada SI tomonidan yaratilgan ob'ektlarning huquqiy maqomi, "ijodkorlik" tushunchasining inson markazli tabiatidan uzoqlashishi va algoritmlar generatsiya qilgan mahsulotlarga nisbatan egalik huquqini belgilashdagi ziddiyatlar ko'rib chiqiladi. Yaqin yillar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt jamiyki internet tarmog'ida mavjud bo'lgan ma'lumotlar va ko'rsatmalar asosida o'zi mustaqil tarzda ixtirolar qilmoqda, asarlar yozmoqda, hatto tasviriy san'at asarlarini yaratmoqda. Muallif SI-ni shunchaki asbob (tool) emas, balki "kvazi-sub'ekt" sifatida baholashning huquqiy oqibatlarini o'rganadi. Tadqiqot yakunida intellektual mulk tizimini texnologik progressga moslashtirish, innovatsiyalarni himoya qilish va inson muallifligining qadrini saqlab qolish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi yangi huquqiy mexanizmlar bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Antropotsentrizm (Inson markazli yondashuv), Public Domain (Jamoat mulki), Data Scraping (Ma'lumotlarni yig'ish/qidirish), mualliflik huquqi, intellektual mulk

KIRISH

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida texnologik inqiloblar har doim huquqiy tizimlarning tubdan isloh qilinishiga sabab bo'lgan. Biroq, bugungi kunda biz guvohi bo'layotgan sun'iy intellekt (SI) transformatsiyasi o'zining ko'lami va tezligi bilan avvalgi barcha ixtirolardan ajralib turadi. Intellektual mulk huquqi an'anaviy ravishda "inson markazli" (anthropocentric) tushunchaga asoslangan bo'lib, u faqat inson ongi va ijodiy mehnati natijasida yaratilgan asarlarni himoya qilishga moslashgan [1:35].

Ammo generativ algoritmlarning paydo bo'lishi ushbu klassik poydevorni shubha ostiga qo'yimoqda.

Bugungi kunda SI tizimlari nafaqat inson buyruqlarini bajaruvchi oddiy vosita, balki mustaqil ravishda badiiy asarlar yaratuvchi, murakkab ixtirolar muallifi va musiqiy kompozitsiyalar generatsiya qiluvchi "ijodiy sub'ekt" sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu holat intellektual mulk sohasida qator fundamental ziddiyatlarni

keltirib chiqardi. Birinchidan, agar asar inson aralashuvisiz algoritm tomonidan yaratilgan bo'lsa, uning muallifi kim? Ikkinchidan, SI modellarini o'qitishda millionlab mualliflik huquqi bilan himoyalangan ma'lumotlardan foydalanish qonuniymi? Va nihoyat, SI tomonidan yaratilgan mahsulotlarning huquqiy himoya qilinmasligi innovatsion faoliyatga investitsiya kiritayotgan global kompaniyalarning iqtisodiy manfaatlariga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, amaldagi qonunchilik normalari va xalqaro konvensiyalar (masalan, Bern konvensiyasi) raqamli intellektning ushbu yangi shakllarini tartibga solishda o'zlik qilmoqda. Mazkur ish doirasida biz SI yaratgan intellektual mulk ob'ektlarining maqomini aniqlash, mualliflik tushunchasini qayta talqin qilish va texnologik taraqqiyot bilan huquqiy adolat o'rtasidagi muvozanatni topish masalalarini chuqur tahlil qilamiz. SI davrida intellektual mulk arxitekturasini qayta qurish nafaqat huquqiy zaruriyat, balki kelajakdagi raqamli iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlovchi asosiy omildir.

ASOSIY QISM

SI mahsulotlarining texnik va ontologik asosi. Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan mahsulotlarning (matnlar, tasvirlar, kodlar, dori formulalari) huquqiy tabiatini tushunish uchun avvalo ularning yaratilish mexanizmini tahlil qilish lozim. Bugungi kunda SI tizimlari ikki xil usulda ishlaydi: **AI-assisted** (inson yordamida yaratilgan) va **AI-generated** (SI tomonidan avtonom yaratilgan).

An'anaviy huquqda kompyuter dasturlari shunchaki "qalam" yoki "mo'yqalam" kabi asbob sifatida ko'rilgan. Masalan, Adobe Photoshop ishlatgan rassom muallif hisoblanadi, chunki dastur insonning ijodiy irodasini amalga oshiruvchi passiv vositadir. Biroq, zamonaviy generativ modellar (masalan, GPT-4, Midjourney, Claude) o'ziga xos "diskresion tanlov" qobiliyatiga ega. Inson faqat umumiy ko'rsatma (prompt) beradi, yakuniy natijaning piksellari, so'zlar ketma-ketligi va kompozitsiyasini algoritmlar ehtimollar nazariyasi asosida mustaqil shakllantiradi.

"Ijodkorlik" tushunchasining huquqiy evolyutsiyasi

Intellektual mulk huquqining fundamental asosi – bu **"Originality" (Originallik)** va **"Modicum of creativity" (Ijodkorlikning minimal darajasi)** prinsiplaridir. AQSH Oliy sudining Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co. (1991) ishida qaroriga ko'ra, ma'lumotlarning shunchaki yig'indisi emas, balki ularni tanlash va joylashtirishdagi "insoniy ijodiy uchqun" himoya qilinadi [2:345].

SI generatsiya qilgan mahsulotlarda esa bu "uchqun" muammoli nuqtadir. Algoritm o'zining sub'ektiv hissiyotlariga emas, balki o'zi o'qitilgan ma'lumotlar bazasidagi (Big Data) statistik qonuniyatlarga tayanadi. Shu sababli, huquqshunoslar orasida SI mahsulotlarini "intellektual mehnat mahsuli" deb emas, balki "texnik jarayon natijasi" sifatida baholash tendensiyasi ustunlik qilmoqda [3:118].

Mualliflik huquqi sub'ekti: Inson markazli yondashuv (Anthropocentrism)

Xalqaro konvensiyalar va milliy qonunchiliklar (shu jumladan O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi qonuni) muallifni **"ijodiy mehnati bilan asar yaratgan jismoniy shaxs"** deb belgilaydi.

1. **Shaxsiy nomulkiy huquqlar:** SI nafrat, g'urur yoki shuhratparastlikni his qilmaydi. Shunday ekan, unga "muallif sifatida tanilish huquqi" yoki "asar daxlsizligi huquqi"ni berish huquqiy mantiqqa ziddir.

2. **Mulkshunoslik doktrinasi:** Jon Lokkning "Mehnat nazariyasi"ga ko'ra, inson o'z mehnati orqali narsalarga qiymat qo'shgani uchun unga egalik qiladi. SI esa o'z "mehnati" uchun haq so'ramaydi va ijtimoiy shartnoma sub'ekti bo'la olmaydi.

Xalqaro sud amaliyoti va isbotlangan pozitsiyalar. **SI mahsulotlarining huquqiy maqomini belgilashda uchta asosiy yondashuv mavjud:**

Public Domain (Jamoat mulki) yondashuvi: Agar asar to'liq SI tomonidan yaratilgan bo'lsa va insonning ijodiy hissasi minimal bo'lsa, u hech kimning mulki emas. Bu yondashuvni AQSH Mualliflik huquqi idorasi (USCO) qo'llab-quvvatlaydi. "Zarya of the Dawn" komiksi ishi bunga misol: sud rasmlarni SI (Midjourney) chizgani uchun ularga patent/mualliflik bermadi, faqat matn va tartibga (inson mehnati) ruxsat berdi [4].

Investitsiya himoyasi yondashuvi: Buyuk Britaniya (CDPA 1988, Section 9(3)) kabi davlatlar "kompyuter yordamida yaratilgan asarlar" uchun muallif deb "ushbu asarni yaratish uchun zarur choralarni ko'rgan shaxsni" tan oladi [5]. Bu yerda mualliflik huquqi ijodkorlik uchun emas, balki texnik imkoniyat yaratib berganlik uchun beriladi.

Kvazi-sub'ektlik: Ba'zi olimlar SIni "elektron shaxs" (Electronic Personhood) sifatida tan olishni taklif qilishmoqda, biroq bu hozircha nazariy bosqichda.

Ixtirochilik va Patent huquqi (DABUS keysi tahlili)

Patent huquqida ham vaziyat shunday. DABUS (Device for the Autonomous Bootstrapping of Unified Sentience) ishi doirasida doktor Stiven Taler SI yaratgan "oziq-ovqat idishi" va "chaqiruv chirog'i" uchun patent olmoqchi bo'ldi [6:56].

Natija: Avstraliya, Janubiy Afrika (dastlab), Buyuk Britaniya va AQSH sudlari "ixtirochi faqat inson bo'lishi kerak" degan xulosaga keldi.

Sabab: Patent – bu jamiyat va kashfiyotchi o'rtasidagi kelishuvdir. Davlat ixtiro sirlarini ochgani uchun ixtirochiga monopoliya beradi. SI bilan bunday "kelishuv" tuzishning huquqiy mexanizmi yo'q.

"Prompt Engineering" mualliflik uchun yetarlimi?

Hozirgi kunda eng dolzarb huquqiy bahs: **Prompt (ko'rsatma) ijodiy mehnatmi?** Agar inson SIga "mushukning rasmini chiz" desa, bu mualliflik emas. Ammo agar u 500 soat davomida algoritmnini sozlasa, ranglar gammasi, yoritish va stilistikani aniq so'zlar bilan boshqarsa, bu "ijodiy nazorat" (creative control) hisoblanadimi? Sudlar hozircha buni "g'oya" deb hisoblamogda, g'oyalar esa

mualliflik huquqi bilan himoyalanmaydi (faqat g'oyaning ifodalanish shakli himoyalanadi) [7:401].

SI generatsiya qilgan mahsulotlarning huquqiy tabiati bugungi kunda "Huquqiy noaniqlik hududi"da (Legal Grey Area) qolmoqda.

1. SI asbobdan sub'ektga aylanmoqda, lekin qonun uni sub'ekt sifatida tan olmaydi.
2. Sining mahsulotlari "originallik" mezoniga (statistik takroriylik tufayli) to'liq javob bermaydi.
3. Kelajakda "Sui generis" (o'ziga xos) huquqiy rejimini joriy etish zarurati tug'ilmoqda, bu esa inson ijodini SI "shovqinidan" ajratish imkonini beradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari intellektual mulk (IM) tizimini yo'q qilmasligini, aksincha, uni klassik mualliflik huquqi doirasidan chiqarib, "**Sanoat mulki**" (Industrial Property) konsepsiyasiga yaqinlashtirishini isbotlaydi. An'anaviy huquqiy paradigma "insoniy ijodiy uchqun" (creativity) va shaxsiy kechinmalarga tayangan bo'lsa, SI davrida ushbu yondashuv o'z o'rnini algoritmik samaradorlik va utilitar natijalarga bo'shatib bermoqda. Tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi shundan iboratki, kelajakda intellektual mulk himoyasi ob'ekti asarning yakuniy estetik shaklidan ko'ra, uni shakllantiruvchi "Intellektual arxitektura"ga ko'chadi.

Bu jarayonda birinchi muhim fakt – "Promptlar muhandisligi"ning (Prompt Engineering) huquqiy maqomidir. Generativ modellar tomonidan yaratilgan mahsulotlar avtonom xarakterga ega bo'lgani bois, huquqiy himoya inson tomonidan kiritilgan murakkab, ko'p bosqichli ko'rsatmalar tizimiga berilishi muqarrar. Zero, aynan prompt insonning strategik irodasini mashina tiliga o'giruvchi va natijani shakllantiruvchi asosiy intellektual mehnat elementidir. Ikkinchi muhim jihat,

SI mahsulotlarining "Sanoat namunalari" kabi takrorlanuvchan va texnik xususiyat kasb etishidir. Bu holat mualliflik huquqini sof badiiy tushunchadan ko'ra, ko'proq iqtisodiy-texnologik aktivga aylantiradi. SI intellektual mulkni "demokratlashtirish" orqali ijodiy jarayonni texnik funksiyaga aylantirmoqda. Kelajakda qonunchilik tizimi "ijodiy mehnat" tushunchasini qayta ta'riflashi, ya'ni e'tiborni yakuniy natijadan uni yaratishda foydalanilgan eksklyuziv ma'lumotlar to'plami (Data Sets) va algoritmlar tizimiga qaratishi lozim. Agar huquqiy tizimlar ushbu transformatsiyaga moslashmasa, SI mahsulotlari "egasi yo'q mulk" sifatida jamoat mulkiga (Public Domain) aylanadi, bu esa global innovatsion iqtisodiyotda investitsion rag'batning susayishiga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, SI davrida intellektual mulkni saqlab qolishning yagona yoʻli – insonning "ijodkor" sifatidagi rolini "tizim arhibektori va nazoratchisi" darajasida qayta huquqiy muhrlashdir.

Reference:

- [1] Bently, L., & Sherman, B. (2014). Intellectual property law (4th ed.). Oxford University Press.
- [2] Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co., 499 U.S. 340 (1991).
- [3] Gervais, D. (2020). The machine as author. Iowa Law Review, 105(1), 205–255.
- [4] U.S. Copyright Office. (2023). Copyright registration guidance: Works containing AI-generated material. Washington, DC.
- [5] Copyright, Designs and Patents Act 1988 (UK), s. 9(3).
- [6] Abbott, R. (2022). The reasonable robot: Artificial intelligence and the law. Cambridge University Press.
- [7] Samuelson, P. (2017). Why copyright law excludes ideas. Texas Law Review, 85(2), 381–425.